

KİTABXANA PROSESLƏRİNİN AVTOMATLAŞDIRILMASI TARİXİNDƏN

UOT 004.4 – 02

ZƏRBƏLİYEVƏ LEYLA
İLQAR QIZI

*Bakı Dövlət Universiteti,
Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin IV
kurs tələbəsi*

Açar sözlər: informasiya inqilabları, kitabxana, kitabxana prosesləri, avtomatlaşdırma, informasiya texnologiyaları.

Ключевые слова: информационные революции, библиотека, библиотечные процессы, автоматизация, информационные технологии.

Key words: information revolutions, library, library processes, automation, information technologies.

Bəşəriyyət yarandığı gündən əvvəlcə maddələrə, sonra enerjiyə və nəhayət, informasiyaya sahib olmaq uğrunda çarpışmışdır. Sivilizasiyanın ilk dövrlərində insana elementar bilik və bacarıqlar kifayət edirdisə, informasiyanın tədricən çoxalması nəticəsində insan şəxsi biliklərinin az olmasını hiss etməyə başladı. İnformasiyanı düzgün emal etmək və lazımı qərarlar qəbul etmək üçün insandan malik olduğu bilik və təcrübələri ümumiləşdirmək tələb olunurdu. Ona görə də o, müxtəlif qurğular düzəltməyə başladı. İnformasiyanın emalı üçün nəzərdə tutulan üsul və vasitələr meydana gəldi və onlar cəmiyyətdə ciddi dəyişikliklərə – informasiya inqilablarına gətirib çıxardı.

Bəşəriyyət, onun inkişafına daha çox təsir edən və informasiya inqilabı adlanan dörd mərhələdən keçmişdir. Birinci mərhələdə yazının meydana gəlməsi nəticəsində bilikləri saxlayaraq, gələcək nəsillərə ötürmək imkanı yarandı;

İkinci mərhələ, (XVI əsrin ortaları) kitab çapının ixtirası ilə bağlıdır. Bu inqilab nəticəsində informasiyanın saxlanılmasının tamamilə yeni bir üsulu yarandı. İnsan informasiyanı saxlamaq, sistemləşdirmək və yaymaq üçün yeni bir vasitə əldə etdi. Bu vasitə mənəvi və mədəni dəyərləri böyük kütlələrə çatdırmaq imkanı verdi;

Üçüncü mərhələ, (XIX əsrin sonu) elektrik cərəyanının kəşfi ilə bağlıdır. Teleqraf,

telefon və radio yarandı. Onlar informasiyanı ixtiyari həcmdə və yüksək sürətlə ötürməyə və qəbul edib saxlamağa imkan verdi. İnformasiya-kommunikasiya vasitələri yarandı;

Dördüncü mərhələdə (XX əsrin 70-ci illəri) mikroprosessor texnologiyası ixtira olundu və fərdi kompüterlər meydana çıxdı. İnformasiyanın elektrik və mexaniki vasitələri keçmişdə qaldı. Onları elektron vasitələr əvəz etdi. Bu vasitələr maşın və cihazları daha kiçik ölçüdə istehsal etməyə və proqramla idarə olunan qurğular yaratmağa imkan verdi. Dördüncü inqilabın baş verməsinin əsas səbəbi ötən əsrin 40-cı illərində elektron hesablama maşınlarının yaranması oldu.

Dördüncü informasiya inqilabı bəşəriyyətin sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə keçməsinə təkan verdi. Bu, bir vaxt bəşəriyyətin aqrar cəmiyyətdən sənaye cəmiyyətinə keçidinə bənzəyirdi.

Avtomatlaşdırma insan – kompüter əlaqəsidir

Avtomatlaşdırma informasiyalaşdırma prosesinin bir hissəsidir, onun texniki bazasıdır.

Görülən işin insan və maşın arasında bölgüsündən asılı olaraq avtomatlaşdırmanın istiqaməti müəyyənləşir. Avtomatlaşdırmanın çox hissəsi insan tərəfindən həyata keçirildikdə avtomatlaşdırma qismən avtomatlaşdırma, işin çox hissəsi kompüter tərəfindən həyata keçirildikdə avtomatlaşdırma tam avtomatlaşdırma adlanır.

“Kitabxana – informasiya elmləri” ensiklopediyasında göstərilir ki, avtomatlaşdırma insan əməyini minimuma endirmək məqsədilə tətbiq edilən texnologiyadır.

Yarandığı tarixi dövrdən vacib informasiya idarələri kimi kitabxanaların texniki təchizat problemi qarşıya çıxmış və elmi-texniki tərəqqinin ahənginə uyğun ola-

raq müntəzəm inkişaf etmişdir. Buna uyğun olaraq kitabxanaların avtomatlaşdırılması məsələsi ortaya çıxmışdır.

Kitabxanaların avtomatlaşdırılması kitabxana proseslərinin idarə edilməsini asanlaşdırır, eləcə də sənəd-informasiya resurslarına əlaqədarlığı təmin edir. İnformasiya texnologiyaları ümumi keyfiyyətin əldə olunmasında açar rolunu oynayır. Kitabxanaların avtomatlaşdırılması kitabxana proseslərində kompüter texnologiyalarının istifadəsini nəzərdə tutur.

Kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesi 4 əsas keyfiyyəti özündə əks etdirir:

1. Verilənlər bazasının hazırlanması;
2. Kitabxana daxili proseslərin avtomatlaşdırılması;
3. Şəbəkə rejimində rəqəmsal informasiyaya əlaqədarlığın təmin edilməsi;
4. Kitabxana məhsullarının rəqəmsallaşdırılması.

Kitabxanaların avtomatlaşdırılması insan fəaliyyətinin ən yüksək pilləsini ifadə edir. Kompüter kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesinin həyata keçirilməsinin əsas vasitəsidir. Kitabxanaların avtomatlaşdırılması dedikdə telekommunikasiya avadanlıqlarının və audiovizual texnologiyaların (perfokartlar, maqnit daşıyıcılar, optik disklər və s.) kitabxana-informasiya fəaliyyətinə tətbiqi nəzərdə tutulur.

Kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesi 1936-cı ildə Texas Universitetində başlanmışdır. Rəsmi olaraq isə bu proses II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ-da başlanmışdır. Bu dövr ərzində kitabxanalarda kompüterlərin təcrübi olaraq tətbiqi prosesi baş vermişdir. Bu dövrdə texniki qurğular əsasən milli və universitet kitabxanalarında tətbiq olunurdu. Kompüter texnologiyaları kompleksləşdirmə, kataloqlaşdırma, oxucu qeydiyyatı və kitab dövriyyəsinin təşkilində istifadə olunurdu.

İndi isə bütün kitabxanaların avtomatlaşdırılmasının inkişafı yoluna nəzər salaq:

məlumatın toplanması, onların toplandığı müəssisənin yaradılması, gil lövhələr, papirus vərəqlər, əlyazmalar, kitablar, jurnallar, broşuralar, mikrofilmlər, audiokassetlər, maqnit lentləri, videofilmlər kimi informasiya daşıyıcıları ilə işləmək üçün xidmət sisteminin yaradılması. Kitabxanalar yarandıqları zamandan etibarən məlumatın fiziki daşıyıcılarının kolleksiyasını toplamaqla uzun tarixi dövr keçmişlər. Bu məlumat daşıyıcılarının çoxu əsrlərlə kağız sənədlər formasında kitabxana fondlarının əhəmiyyətli hissəsini təşkil etmişdir. Lakin informasiya daşıyıcılarının yeni növlərinin yaradılması onlarla işləmə texnologiyasının yenilənməsini zəruri tələb kimi meydana çıxartmışdır.

Kitabxana kataloqları eramızdan 100 il əvvəl yaradılmasına baxmayaraq, bu gün də axtarış aparmaq, sənədlərin kataloqlaşdırılması və fondun təşkili kimi işlər gündəlik kitabxana fəaliyyətinin əsası hesab olunur. Belə ki, ənənəvi kataloqlar kitabxana fondunu təşkil edən sənədlərlə lokal şəraitdə tanış olmağa imkan verirdisə, elektron kataloqlar dünyanın istənilən yerindən İnternet vasitəsilə həmin sənədlərlə tanış olmağa şərait yaradır.

1970-80-ci illərdə kompüter verilənlər bazasının genişlənməsi kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılmasına və idarə olunmasına səbəb oldu. Kataloq kartoçkalarının verilənlər bazası ilə əvəz olunması kağız üzərində həyata keçirilən bir çox prosesləri sıradan çıxartdı.

Azərbaycanda kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesinə XX əsrin ikinci yarısından başlanmışdır. XX əsrin 50-ci illərinə qədər olan dövrdə kitabxanalarda sadə texniki vasitələr - kataloq qutuları, taxta və dəmir stelajlar, ştamplayıcı ləvazimatlar, liftlər, pnevmopoçtlar, elektrokartlar, fırlanan mexaniki şkaflar və digər vasitələr tətbiq edilmişdir. Bunlarla paralel olaraq, XX əsrin 60-cı illərinə qədər kitabxana işində əsasən fiziki və qismən zehni əmək proseslərini əvəz edən və sürətləndirən, daha mürəkkəb prosesləri həll

edən texniki vasitələr istifadə olunmuşdur. Bunlar mikrofilm və mikrofilmləşdirmə qurğuları, oxu aparatları, elektroqrafiya avadanlıqları, rabitə vasitələri, sellektorlar və I nəsil elektron hesablama maşınları, kalkulyatorlar və s.-dir. Həmin dövrdə tətbiq edilən ofset çap texnikası kitabxanalarda nəşriyyat işlərinin təşkilinə və şriftsiz çap texnologiyasına keçməyə imkan yaratmışdır. Bu dövrdə həmçinin sənədlərin bərpası qurğuları, kimyəvi və bioloji zərərvericilərlə mübarizə vasitələri, robotlar, kino və fototexnika da tətbiq edilməyə başlanmışdır.

XX əsrin 70-ci illərindən elmi-texniki tərəqqinin, xüsusilə elektron texnikasının inkişafı ilə bağlı olan istiqamətləri və informasiya axınının sürətlənməsi kitabxanalarda avtomatlaşdırma vasitələrinin tətbiqini daha da intensivləşdirmək zərurətini irəli sürmüşdür. Həmin dövrdə kitabxana-bibliografiya proseslərinin kompleks avtomatlaşdırılması sahəsində elmi konsepsiyalar, layihələr, sistem və şəbəkə texnologiyası işlənib tətbiq edilmişdir. Bu dövrdə tarixi paralel kimi, elektron nəşrlər sistemi formalaşdırılmış, avtomatlaşdırılmış şəbəkə və interaktiv kitabxana-informasiya sistemləri və bankları yaradılmışdır.

1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq kitabxana-informasiya texnikasının yeni, məhsuldar modellərini istehsal edən yüzlərlə firma və şirkətlər fəaliyyət göstərmişdir. Texniki vasitələr baxımından 90-cı illər bir sıra xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn, rəngli sürətçixarma-çoxaltma avadanlıqlarının yaradılması, sürətləmə – mikroqrafiya – poliqrafiya – kompüter texnikası və texnologiyasını icra edən kompleks avadanlıqların istehsalı, kosmik rabitə sistemlərinə, kağızsız informasiya texnologiyasına, məsafədən müraciət sistemlərinə keçid və s.

Müstəqillik illərində kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesi əsasən Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin Kitabxanaşünaslıq kafedrasının nəzdində yaradılan "Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi ETL"-də həyata keçirilmiş

dir. Elmi tədqiqat laboratoriyası 2000-ci ildə professor Abuzər Xələfovun təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Laboratoriyanın kitabxanaların avtomatlaşdırılması prosesinin həyata keçirilməsində başlıca istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. BDU-nun Elmi Kitabxanasının fondunun müasir vəzifələrə uyğun operativ şəkildə yeniləşməsi, kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması üçün kitabxananın və laboratoriyanın texniki təminatının həyata keçirilməsi və müasir elektron vasitələrlə təkmilləşməsi;

2. BDU-nun Elmi kitabxanasında laboratoriyanın əməkdaşı tərəfindən milli «Kitabxana-1.0» AKİS-nin yaradılması, bu AKİS ilə Azərbaycan dilində olan bütün fondun elektron kataloqunun yaradılması və eyni zamanda MarcSql AKİS-i vasitəsilə elektron kataloqun yaradılması;

3. Biblioqrafik məlumatların mübadiləsi üçün milli maşınla oxunan formatların yaradılması və tətbiqi məqsədlə kommunikativ formatların, xüsusilə UNIMARC formatının təhlili, öyrənilməsi, ondan istifadə qaydaları və elmi kitabxanalarda tətbiqi istiqamətində ciddi iş aparılması, Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi;

4. Kitabxana işinin kompleks kompüterləşdirilməsi məqsədi ilə beynəlxalq təcrübədə sınaqdan keçmiş, praktik cəhətdən olduqca əhəmiyyətli Rusiya Dövlət Kütəvi Elmi-Texniki Kitabxanasının məhsulu olan İRBİS AKİS-nin BDU-nun Elmi Kitabxana-

sı tərəfindən alınması, kitabxananın lokal kompüter şəbəkəsinin təşkili, onun yeni işçi stansiyalarla əlaqələndirilməsi;

5. Kitabxana daxilində şəbəkə rejimində elektron kataloqa çıxışın təmin olunması, Kitabxana -1.0 və Marc-Sql AKİS-i əsasında yaradılan bazanın İRBİS sisteminə konvertə olunması;

6. Elmi kitabxananın nəzdində BDU-nun elmi tədqiqat işləri və tədris prosesinə müvafiq elektron informasiya bankları və informasiya bazasının, elektron nəşrlər fondunun, dərslik və dərs vəsaitlərinin elektron məlumat bazasının - Elektron kitabxananın yaradılması istiqamətində fəaliyyəti;

7. «Ali məktəb kitabxanalarının kompüterləşdirilməsi texnologiyası» və s. bu kimi mövzularda konfrans, müşavirə və seminar-praktikumların keçirilməsi, həmçinin, İnternetdə və kitabxanalararası serverdə kitabxana, onun fəaliyyəti haqqında informasiyanın təqdim olunması;

8. Kitabxananın soraq-biblioqrafik və informasiya axtarış-aparatının formalaşmasında rolunun müəyyənəşdirilməsi;

9. Oxuculara xidmət prosesində qeyri-ənənəvi informasiya daşıyıcılarından istifadə olunması və professor-müəllim və tələbə heyətinə müasir elektron informasiya, on-line İnternet xidmətinin təşkili;

10. Hazırda kitabxana respublika təhsil sistemi kitabxanalarının korporativ kitabxana-informasiya şəbəkəsinin yaradılması və s. istiqamətində müəyyən işlər həyata keçirir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan kitabxanaları XXI əsr informasiya məkanında. III cild. -Bakı, 2010. -367 s.
2. Xələfov A.A. Avtomatlaşdırılmış kitabxana informasiya idarəetmə sistemləri // Bakı Universiteti Xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası, 2002, №2, s.243-250.
3. Xələfov A.A. İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin xüsusiyyətləri və problemləri // "Respublika", 2002, 17 aprel.
4. Xələfov A.A., Qurbanov A.İ. Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları: Dərslik. -B.: Bakı Universiteti, 2006, 200 s.
5. Rüstəmov Ə.M., Dünyamalıyev H.X. Kitabxana proseslərinin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılmasının texniki vasitələri. -B.: BUN, 1999, 140 s.

6. İsmayılova N.N. Azərbaycanca kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin tarixi və müasir problemləri // Kitabxanaşünaslıq və informasiya: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2012, №1 (7), s. 112-122.

7. İsmayılova N.N. Azərbaycanca kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin tarixi və müasir problemləri // Kitabxanaşünaslıq və informasiya: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal, 2012, №1 (7), s. 112-122

Лейла Зарбалиева

Об истории автоматизации библиотечных процессов

Резюме

В статье описываются информационные революции в обществе, а также история автоматизации. В то же время объясняется важность автоматизации в библиотечных процессах.

Leila Zarbaliyeva

About the history of automation of library processes

Summary

The article describes the information revolution in society, as well as the history of automation. At the same time, the importance of automation in library processes is explained.